

AGATA DĄBROWSKA^a

PERFORMATYWNOŚĆ WYPOWIEDZI MANIFESTACYJNEJ W DEMOKRACJI – NA PRZYKŁADZIE PROTESTÓW KOBIET W POLSCE

PERFORMATIVITY OF PROTEST STATEMENTS IN A DEMOCRACY – ON THE EXAMPLE OF THE WOMEN'S PROTESTS IN POLAND

Public discourse is one of the spheres in which the common understanding of legal language concepts, as well as many legal institutions, is shaped. We can find many elements of discourse in social media nowadays. Another discursive element in the public sphere may be demonstrations, during which participants present diverse slogans on banners. The article aims to find out the nature of statements formulated by participants of demonstrations in Poland, particularly in the context of the performative potential of the slogans presented, from the point of view of their social impact. The theoretical background of the research was provided by the concept of performative speech acts developed by John L. Austin and John R. Searle. An analysis of the empirical material from the public sphere was carried out. The research process used the method of discourse analysis with a particular reference to elements of linguistic and contextual analysis. The material includes primarily the participants' communications in the so-called Black Protest and its follow-up, the Women's Strike. The interdisciplinary analysis of the materials carried out in this way makes it possible to decode the performative meaning of the messages created by the citizens participating in the demonstrations which were focused on the problem of access to abortion in Poland. The conducted research allows the performative practices within demonstration statements to be explored. The presented findings lead to a qualitative widening of the perception of citizen activism within democratic processes. They also signal the need for further research on the phenomena of social activism in the public sphere and legal discourse involving non-lawyer citizens.

Keywords: performative speech acts; discourse analysis; demonstrations; Women's Strike; democracy

---

Dyskurs publiczny jest jedną ze sfer, w której kształtowane jest potoczne rozumienie pojęć języka prawnego, a także wielu instytucji prawnych. Współcześnie wiele elementów dyskursu możemy odnaleźć w mediach społecznościowych. Innym elementem dyskursywnym w przestrzeni publicznej mogą być manifestacje, podczas których uczestnicy przedstawiają na transparentach zróżnicowane hasła. Celem artykułu jest określenie charakteru wypowiedzi formułowanych przez uczestników manifestacji w Polsce, w szczególności w kontekście performatywnego potencjału prezentowanych haseł, z punktu widzenia ich społecznego oddziaływania. Tło teoretyczne badań stanowiła koncepcja performatywnych aktów mowy Johna L. Austina oraz Johna R. Searle'a. Przeprowadzono anali-

---

^a University of Lodz, Poland / Uniwersytet Łódzki, Polska
agata.dabrowska4@edu.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0001-9708-0657>

zę materiału empirycznego dostępnego w sferze publicznej. W procesie badawczym wykorzystano metodę analizy dyskursu ze szczególnym uwzględnieniem elementów analizy lingwistycznej i kontekstowej. Materiał obejmuje przede wszystkim komunikaty uczestników tak zwanego Czarnego Protestu oraz – będącego jego kontynuacją – Strajku Kobiet. Tak przeprowadzona interdyscyplinarna analiza materiałów umożliwi odkodowanie sensu komunikatów tworzonych przez obywateli uczestniczących w manifestacjach. Przeprowadzone badania pozwalają na odkrycie performatywnych praktyk związanych z działaniami władzy publicznej w kontekście dostępności aborcji w Polsce w ramach wypowiedzi manifestacyjnych. Zaprezentowane wnioski prowadzą do jakościowego rozszerzenia sposobu postrzegania aktywności obywateli w ramach procesów demokratycznych. I podnoszą potrzebę prowadzenia dalszych badań nad zjawiskami społecznej aktywności w sferze publicznej oraz dyskursu prawnego z udziałem obywateli niebędących prawnikami.

Słowa kluczowe: performatywne akty mowy; analiza dyskursu; manifestacje; Strajk Kobiet; demokracja

---

I. WSTĘP

Na przestrzeni ostatnich lat w Polsce doszło do wielu protestów, pikiet, manifestacji. Były one związane z różnego rodzaju problemami społecznymi, zarówno w skali lokalnej, jak i problemami globalnymi. Niejednokrotnie tłem tego typu zjawisk były tworzone lub planowane regulacje prawne, wyroki sądowe czy próba oddziaływania na władzę w celu podjęcia odpowiednich działań dyplomatycznych lub legislacyjnych. Przyglądając się analizowanym zjawiskom, można było dostrzec, że w porównaniu z manifestacjami odbywającymi się w przeszłości (np. protestami ekonomicznymi i politycznymi w latach pięćdziesiątych–osiemdziesiątych XX w.) zmienił się sposób przedstawiania postulatów przez ich uczestników. Jest to niewątpliwie związane z przemianami, jakie zaszły w sferze społeczno-politycznej, a także z przemianami języka, szczególnie pod wpływem upowszechnienia się komunikatorów internetowych i mediów społecznościowych.

Celem niniejszego artykułu jest określenie przejawów społecznego oddziaływania wypowiedzi manifestacyjnych i dzięki temu ukazanie ich performatywnego charakteru jako elementu aktywizmu obywateli w demokracji. Należy zaznaczyć, że z uwagi na zróżnicowaną tematykę odbywających się manifestacji i projektów celowe było tematyczne określenie granic materiału badawczego. Wybór manifestacji dotyczących szerokokorozumianych praw kobiet jest uzasadniony z kilku względów. Po pierwsze, były to manifestacje, które przejawiały się zarówno w sferze akcji protestacyjnych, jak i pikiet, a także odbiły się szerokim echem w mediach społecznościowych i tradycyjnych, co daje możliwość odniesienia podnoszonych tam problemów społecznych do wielu kontekstów społeczno-kulturowych. Drugim argumentem przemawiającym za takim doбором tematycznym jest skala manifestacji. Należy wziąć pod uwagę, że były to działania społeczne rozciągnięte w czasie, trwające od roku 2016, okresowo nabierające na intensywności, które zaangażowały bardzo duże grupy obywateli, niezależnie od wieku i płci. Nie oznacza to, że autorka skupia się na szczegółowym badaniu za-

gadnień związanych z regulacjami dotyczącymi praw kobiet, jest to jednak źródło bardzo zróżnicowanego i bogatego w środki wyrazu materiału badawczego.

Najważniejszym elementem analizy jest jednak dyskurs podczas manifestacji, protestów, a zatem przede wszystkim wypowiedzi, które mają miejsce w tych sytuacjach z uwzględnieniem ich kontekstu społecznego. Duży nacisk w badaniu położono więc na sytuację społeczną, jaką jest manifestacja, przedstawiono genezę analizowanych napięć społecznych oraz konteksty, do których odnosili się uczestnicy manifestacji (Czyżewski i in., 2017, s. 12).

W polskiej przestrzeni publicznej tematyka podejmowana na manifestacjach jest różnorodna. W ciągu ostatnich lat mogliśmy obserwować protesty antywojenne po 24 lutego 2022 r., potępiające atak zbrojny na Ukrainę oraz wyrażające wsparcie dla narodu ukraińskiego w Polsce, protesty związane ze zmianami ustawy o radiofonii i telewizji¹ (tzw. lex TVN), manifestacje sędziów i przedstawicieli zawodów prawniczych przeciwko zmianom w organizacji wymiaru sprawiedliwości (tzw. ustawa kagańcowa)², a także protesty grup zawodowych na tle ekonomicznym (np. nauczycieli, górników, pielęgniarek). Niniejszy artykuł został podzielony na trzy części. W pierwszej z nich przedstawiono zarys zagadnień teoretycznych związanych z teorią performatywnych aktów mowy, co pozwala na stworzenie odpowiedniego aparatu pojęciowego dla dalszych rozważań. Następnie przedstawiono genezę i tło badanych manifestacji, a także wskazano główne założenia metody prowadzonych badań. Elementy te poprzedzają wnioski z analizy konkretnych wypowiedzi podczas manifestacji związanych z prawami kobiet w Polsce.

II. WYPOWIEDZI PERFORMATYWNE: JAK DZIAŁAĆ SŁOWAMI?

Rozważania należy rozpocząć od refleksji nad tym, czym jest akt mowy, jakie są jego funkcje i rodzaje, a także jak jest lub może być rozumiany współcześnie. Podstawą analizy tych zagadnień będą elementy filozofii Johna L. Austina i Johna R. Searle'a, zaliczanych do nurtu filozofii analitycznej. Dzięki temu możliwe będzie w dalszej części postawienie pytania, czy i jakie wypowiedzi performatywne mogą być używane w sferze publicznej w procesie komunikacji między obywatelami a państwem.

„Chcę rozważyć pewien rodzaj wypowiedzi wyglądających niczym zdania, które pod względem gramatycznym uznałoby się, jak przypuszczam, za zdania nie będące nonsensami, a które jednak nie są ani prawdziwe, ani fałszywe. [...] a ponadto, jeśli ktoś wygłasza wypowiedzi tego rodzaju, to powiemy, że raczej coś robi, niż tylko coś mówi” – w ten sposób Austin (1993, s. 313) scharaktery-

¹ Ustawa z 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji, Dz. U. 2017, poz. 1414, 2111, z 2018, poz. 650, 915, 1717.

² Ustawa z 20 grudnia 2019 r. o zmianie ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych, ustawy o Sądzie Najwyższym oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. 2020, poz. 190, 568.

zował wypowiedzi performatywne³, które stały się przedmiotem jego dalszych analiz. Do opisu tego typu wypowiedzi Austin używał także określenia „wypowiedzi dokonawcze”, co jeszcze lepiej podkreśla charakter i funkcje, jakie spełniają w języku. Austin (1993, s. 554) określa cechy tego typu wyrażenia jako takiego, które nie opisuje stanów faktycznych, przez to nie daje się określić jako prawdziwe ani fałszywe, jednocześnie wskazując na to, że wypowiedzenie takiego zdania nie nadaje się do określenia jako mówienie, a raczej jako działanie. Ta pozornie zawiła charakterystyka cech wypowiedzi performatywnych została przez Austina wyjaśniona na przykładach. Można więc wskazać, że wypowiadając sakramentalne „tak”, naprawdę wypowiadamy raczej „tak biorę sobie za żonę/męża osobę X”. Wypowiedzenie jednego słowa – w tym przypadku „tak”, nie zostałoby przez świadków scharakteryzowane jako mówienie, jest przecież dokonaniem czynności zaślubin. Podobnie stwierdzenie „zapisuję ci w spadku mój zegarek”, opisałibyśmy raczej jako rozporządzenie *mortis causa* własnością posiadanego przedmiotu, zatem ponownie przy opisie tej wypowiedzi odwołalibyśmy się raczej do działania, a nie jedynie do mówienia. Austin (1993) w *Jak działać słowami* oraz w eseju zatytułowanym *Wypowiedzi performatywne* przytacza szereg podobnych przykładów „Założę się, że jutro będzie padać”, „Założę się, że X wygra jutro walkę bokserską” „Nadaję temu statkowi imię »Stalin«”, „Wypowiadam wojnę”.

Wypowiedzi performatywne muszą spełniać określone warunki, aby można było o nich powiedzieć, że są udane. Do tych warunków Austin (1993, s. 564) zalicza:

- A. Istnienie i uznanie procedury konwencjonalnej, obejmującej okoliczności, podmioty oraz wypowiadane słowa.
- B. Odpowiedniość dla danej procedury okoliczności i osób.
- C. Dana procedura musi być wykonana poprawnie.
- D. Dana procedura musi być wykonana w zupełności.
- E. Dana procedura musi być wykonana zgodnie z intencją, w odniesieniu do myśli lub uczuć, do których została zadedykowana.
- F. Dana procedura musi wywołać rzeczywiście określone następstwa.

Uchybienie któremukolwiek z warunków skutkuje tym, że procedura będzie niefortunna. W przypadku uchybienia warunkom określonym w pkt A, B, C, D, nie dochodzi w ogóle do dokonania czynności, nie zostaje ona spełniona – mamy do czynienia z niewypałem. Natomiast w przypadku czynności dokonanych z uchybieniem warunków określonych w pkt E i F mamy do czynienia ze spełnieniem czynności w warunkach nadużycia (Austin, 1993, s. 565). Oceniając więc, czy dany akt performatywny jest udany, musimy najpierw rozważyć, czy został on spełniony, a następnie czy nie został on spełniony w warunkach nadużycia. Jeżeli dokona tego osoba niewłaściwa, niepowołana do wypełnienia danej procedury, czynność będzie „daremna” lub „bezskuteczna”. Jeżeli natomiast czyn-

³ Określenie „wypowiedzi performatywne” pochodzi od angielskiego słowa *to perform* oznaczającego działanie, czynność.

⁴ Celowo został przywołano przykład, który Austin (1993, s. 340) przytacza, analizując zagadnienie „niefortunności”.

ność będzie skuteczna, a dojdzie do nieszczerości, naruszenia lub pogwałcenia, to czynność ta, choć nie jest „daremną”, będzie nieudana (Austin, 1993, s. 586).

Wypowiedzi performatywne – zdaniem Austina (1993) – mogą przyjmować różne „zewnętrzne formy”, niekoniecznie pierwotna wypowiedź, która jest wypowiadana wprost, odpowiada wyraźnemu performatywowi. Na przykład wypowiedź „Winny!”, może oznaczać „Uznaję cię za winnego”, a nawet „Oskarżam cię, że jesteś winny”. Podobnie „Zamknij to!”, w zależności od kontekstu może być rozkazem: „Rozkazuję Ci to zamknąć”, radą: „Radzę Ci, abyś to zamknął” lub „Powiedziałbym, żebyś to zamknął”, pozwoleniem: „Pozwalam ci to zamknąć” albo „Zamknij to, jeśli chcesz” (s. 615–619). Ponadto na odbiór danej wypowiedzi mogą też mieć wpływ, np.: sposób wypowiadania danego zdania, użycie partykuł spójnikowych (takich jak „zatem”, „jednak”), środki towarzyszące wypowiedzi, jak gesty czy niewerbalne czynności ceremonialne (np. wyciągnięcie dłoni towarzyszące wypowiedzi „Idę o zakład, że X” i podanie dłoni przez zakładającego się, któremu, może, ale nie musi towarzyszyć wypowiedź werbalna potwierdzająca chęć zawarcia zakładu), okoliczności wypowiedzi, jak wiek lub pozycja społeczna wypowiadającego (s. 620–628). Wszystkie te okoliczności wskazują, że określenie gramatycznej formy właściwej dla wypowiedzi performatywnych jest niemożliwe (s. 637). Ta sama wypowiedź może przyjmować różne znaczenie w zależności od powyżej wymienionych czynników. Niektóre wypowiedzi, mają charakter askryptywny, dzięki kategorii performatywności możliwe jest odczytanie ich znaczenia. Przykładem takiej wypowiedzi w kontekście norm prawnych lub moralnych przytoczonym przez Leszka Nowaka (1968, s. 148) może być zdanie „Ty to zrobiłeś”. Wypowiedź ta może stanowić oskarżenie albo osądzenie kogoś za dokonanie jakiegoś nagannego czynu, jednak może być także przywołaniem sprawcy do konieczności poniesienia odpowiedzialności za popełniony czyn.

Analizując dychotomiczny podział wypowiedzi na performatywy i sprawozdania/konstatacje, można spostrzec, że można im przypisać odmienną kwalifikację nie tylko z uwagi na prawdziwość lub fałszywość, lecz także z uwagi na aspekt (Ruta, 1995, s. 121). Zatem wypowiedzi mogą być dokonywane jako czynności lokucyjne, illokucyjne lub perlokucyjne. Czynność lokucyjna jest, najprościej rzecz ujmując, „mówieniem”, a więc używaniem mowy (Austin, 1993, s. 6). Wykonując czynności lokucyjne, dokonujemy tego w określonym kontekście i sensie, nadając znaczenie wypowiedziom. W sytuacji gdy poprzez wypowiedź grozimy, obiecujemy, przepraszamy, prosimy, radzimy itd., mówimy, że poprzez czynności lokucyjne dokonujemy także czynności illokucyjnej. Czyli dokonujemy czynności „ukrytej” w wypowiedzi (s. 645). Czynność lokucyjna jest więc rodzajem medium dla czynności illokucyjnej. Austin (1993, s. 644–647) wskazuje, że poprzez czynność lokucyjną można dokonać czynności takich, jak pytanie, odpowiadanie na pytania, zdawanie sprawy, ostrzeganie, wydawanie wyroku, apelowanie, ganieńnię bądź wskazywanie zamiaru. Dokonując ich, możemy doprowadzić do zmian w sferze odczuć wewnętrznych drugiego podmiotu. Zaistnienie takich zmian, czyli wpływ na myśli, uczucia, działania lub zaniechania słuchaczy nazywamy czynnościami perlokucyjnymi. Posługując się przykładem Austina, możemy wskazać sferę lokucyjną (A), illokucyjną (B) i perlokucyjną (C) danej wypowiedzi:

A. „Zastrzel ją”; „Nie możesz tego zrobić”.

B. „Ponagla mnie, bym ją zastrzelił” / „Rozkazuje mi, bym ją zastrzelił” / „Radzi mi, bym ją zastrzelił”; „Zaprotestował przeciw robieniu tego przeze mnie” / „Zabronił mi to zrobić”.

C. „Przekonał mnie bym ją zastrzelił”; „Przekonał mnie, bym tego nie robił”.

Analizując wypowiedzi, dostrzegamy szczególne znaczenie sfery illokucyjnej, nazywanej dla używania języka mocą illokucyjną wypowiedzi. Searle (1987) wyróżnił czynniki pozwalające na określenie, jaką czynność illokucyjną wyraża dane zdanie gramatyczne. Mogą być do nich zaliczane: „porządek słów, akcent, charakter intonacji, interpunkcja, tryb czasownika i tak zwane czasowniki dokonawcze” (s. 45). Jeżeli czasownik użyty w akcie ma charakter dokonawczy/illokucyjny, określenie mocy illokucyjnej wypowiedzi jest możliwe bezpośrednio, natomiast w przypadku gdy nie jest on jawny, można ją określić poprzez mechanizmy wnioskowania logicznego (Ruta, 1995, s. 124). Sednem komunikacji jest wypowiedzianie określonych słów, zdań, zastosowanie ich w szczególnych kontekstach w celu wytworzenia konkretnych aktów mowy. Tak wyprodukowane akty mowy są aktami illokucyjnymi – podstawowymi jednostkami komunikacji językowej (Searle, 1980, s. 242).

Obywatele, biorąc aktywny udział w dyskursie publicznym, kształtują swoje wole i opinie, co stanowi wyraz solidarności jako czynnika integracji społecznej. Dzięki analizie aspektów illokucyjnego i perlokucyjnego wypowiedzi można zauważyć, że służą one realizacji określonej intencji lub celu założonego przez wypowiadającego. Pozwoli nam to w dalszej części na rozpoznanie tych aspektów w wypowiedziach obywateli.

Warto jednak zauważyć, że formułowanie wypowiedzi na manifestacjach jest szczególnie z uwagi na kontekst społeczny i wymaga szczególnego rodzaju dynamiki i aktualności używanych środków. Analizując ten aspekt wypowiedzi manifestacyjnych, można odnieść się także do zjawiska peryperformatyki, określającego wypowiedzi, które nie są bezpośrednimi performatywami, jednak można do nich zastosować pewne kryteria performatywności (Baluch, 2017, s. 181). Kategoria ta powstała jako odpowiedź Eve Kosofsky Sedgwick (2015, s. 24–36) na procesy ciągłych przemian w obrębie języka i braku możliwości stworzenia stałych granic między pojęciami określającymi poszczególne rodzaje wypowiedzi (Baluch, 2017, s. 181–189). Odniesienie do peryperformatywności pozwala na odczytanie charakteru wypowiedzi pomimo niespełnienia wymagań stworzonych przez Austina.

III. MANIFESTACJE W POLSCE: WYBRANE WYPOWIEDZI Z TRANSPARENTÓW MANIFESTACYJNYCH

1. Geneza manifestacji

Manifestacje są praktyką społeczną o szczególnym, widowiskowym charakterze (Kloch, 2022, s. 119). Niniejszy artykuł nie stanowi jednak analizy społeczno-kulturowych uwarunkowań tego zjawiska, co w ocenie autorki

jest zagadnieniem zakresu antropologii kulturowej. Należy jednak odwołać się do genezy oraz przekrojowej charakterystyki zjawiska protestów związanych z ochroną praw kobiet (w szczególności dostępu do aborcji), które odbyły się w Polsce – początkowo jako Czarny Protest, a następnie Strajk Kobiet. U podłoża działalności wskazanego ruchu społecznego leżą z jednej strony postulaty w zakresie zapewniania równości płci, edukacji seksualnej, a z drugiej – sprzeciw wobec ograniczaniu dostępności aborcji. To właśnie drugie wskazane zagadnienie ma największe znaczenie z punktu widzenia analizowanych manifestacji, gdyż to właśnie działania legislacyjne lub wyroki sądów w tym zakresie stanowiły w dużej mierze elementy mobilizujące (Korolczuk i in., 2019, s. 7–15. Autorzy raportu opracowali kalendarium najważniejszych wydarzeń związanych z Czarnym Protestem oraz Ogólnopolskim Strajkiem Kobiet od marca 2016 do czerwca 2018). Od 2016 r. działalność ruchów o charakterze feministycznym, była widoczna w sferze publicznej, jednak ich intensyfikacja była zmienna (Suchomska i Urzędowska, 2021, s. 11–12). Niewątpliwie możemy mówić o powstaniu ruchu społecznego skupionego wokół postulatów związanych z ochroną praw kobiet (Krzywik, 2021, s. 112–113).

Fale protestów, które rozpoczęły się w Polsce w 2016 r., były sprzeciwem wobec projektu inicjatywy ustawodawczej „Stop Aborcji” (Korolczuk i in., 2019, s. 111–112). Kolejnym impulsem do masowych demonstracji był wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 22 października 2020 r., w którym Trybunał orzekł o niezgodności z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej przepisu art. 4a ust. 1 pkt 2 ustawy z 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży⁵. W opinii publicznej znaczące było przeświadczenie, że wyrok TK odpowiada profilowi politycznemu partii rządzącej w Polsce (Prawo i Sprawiedliwość), o czym świadczy także publiczna aprobata rozstrzygnięcia przez premier Beatę Szydło. Ponadto orzeczenie jest zgodne ze stanowiskiem promowanym przez Kościół katolicki oraz formacje prawicowe. Wyrok TK był szeroko komentowany także w środowisku prawniczym (zob. Dziergawka, 2021, s. 97–98). W doktrynie analizowano również uchybienia proceduralne przy wydaniu wspomnianego wyroku (Rakowska-Trela, 2021, s. 116), będące w dużej mierze wynikiem kryzysu konstytucyjnego w Polsce (zob. Garlicki, 2019; Pyziak-Szafnicka, 2020). Niniejszy artykuł pozostawia argumenty prezentowane przez prawników na marginesie, skupiając się na sposobie i zakresie reakcji społecznej na wskazany judykat. Akcje protestacyjne toczyły się równolegle w postaci zorganizowanych marszów i pikiet na ulicach polskich miast, a także poprzez zamieszczanie transparentów w oknach, na balkonach oraz ubraniach (Frąckowiak-Sochańska i in., 2021, s. 186; Kurosz, 2021, s. 21–22). Znaczącą rolę odgrywały też platformy społecznościowe, za pośrednictwem których promowane były informacje o organizowanych protestach, a także wyrażano poparcie dla postulatów ruchu. Wykorzystanie przestrzeni mediów społecznościowych oraz charakterystycznych, kreatywnych haseł manifestacyjnych oraz grafik wskazuje na zaangażowanie

⁵ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 22 października 2020 r., K 1/20, Dz. U. 2021, poz. 175 (dalej jako: wyrok TK).

w omawiany ruch społeczny przede wszystkim ludzi o lewicowych poglądach z młodej grupy wiekowej. Widoczne było duże zainteresowanie kobiet, co może być wywołane przez główny temat manifestacji – prawa kobiet i dostępność aborcji. Należy jednak zauważyć, że wiele protestów gromadziło przedstawicieli całej struktury społecznej – niezależnie od płci, wieku czy wykształcenia. Warto zwrócić uwagę, że takie postrzeganie ruchu społecznego jest zgodne ze sposobem prezentowania działalności Fundacji Ogólnopolski Strajk Kobiet, na której stronie internetowej widnieje informacja „Fundacja Ogólnopolski Strajk Kobiet jest oddolnym, niezależnym ruchem społecznym wkurzonych kobiet i wspierających nas rozumnych mężczyzn”.

2. Metodyka badania wypowiedzi podczas manifestacji

Dla osiągnięcia założonych na wstępie celów, należy dokonać krótkiej analizy demonstracji w kontekście jej społecznego oddziaływania. Autorka, dla ułatwienia wyводу wskazuje, że terminy *manifestacja*⁶, *protest*⁷, *demonstracja*⁸ traktowane są synonimiczne.

Poniższa analiza będzie odnosiła się do wypowiedzi zarówno w czasie pochodów, przemarszów, jak i prezentowanych publicznie w inny sposób – w mediach społecznościowych, prasie, zamieszczanych w miejscach ogólnodostępnych (zawieszanych w oknach, na ogrodzeniach). Materiał badawczy był gromadzony przez autorkę artykułu podczas obserwacji protestów, jak i z wykorzystaniem artykułów prasowych, internetowych zbiorów haseł manifestacyjnych oraz prac naukowych⁹. Takie podejście miało zapewnić dostęp do największej możliwej liczby tworzonych komunikatów, często jednak z uwagi na spontaniczny charakter protestów oraz sposób tworzenia i utrwalania haseł (na kartonikach) nie jest możliwe zgromadzenie i przeanalizowanie wszystkich komunikatów. Podczas opracowywania materiału do niniejszego artykułu został zastosowany celowy dobór próby prezentowanych komunikatów, którego celem było wyselekcjonowanie możliwie różnych i wskazujących na panujące wśród uczestników protestów nastroje oraz tworzone przez nich postulaty i reprezentowane postawy. Wybór został dokonany również, aby zaprezentować przekrój sfery nawiązań kulturowych w tworzonych wypowiedziach.

Podczas demonstracji na plakatach, tekturkach, ubraniach czy innego rodzaju transparentach zamieszczane są napisy oraz elementy graficzne

---

⁶ *Manifestacja*: „1. pochód lub wiec, mający na celu wyrażenie sprzeciwu wobec jakichś działań politycznych, kwestii społecznych itp. albo poparcia dla nich. 2. ostentacyjne okazywanie swych poglądów lub uczuć” (*Słownik języka polskiego PWN*, b.d.-b).

⁷ *Protest*: „1. ostre wystąpienie przeciw działaniu uważanemu za niesłuszne” (*Słownik języka polskiego PWN*, b.d.-c).

⁸ *Demonstracja*: „1. marsz lub zgromadzenie grupy ludzi w celu wyrażenia protestu lub poparcia. 2. ostentacyjne wyrażanie uczuć, poglądów. 3. prezentacja urządzenia, produktu, doświadczenia itp.” (*Słownik języka polskiego PWN*, b.d.-a).

⁹ Na przykład *Kreatywność protestujących nie zna granic* (2020), JK (2021), Wysocki (2020). Można tu wskazać np. hasła wymienione w aneksach IX i XI pracy magisterskiej Moniki Augustyńiak (2017) czy hasła omawiane w artykule Adrianny Krzywik (2021).

stanowiące komunikaty (Pałuszyńska, 2010, s. 157–158). Mogą one dotyczyć problemów prawnych, społecznych czy politycznych i przyjmować różne formy – werbalne, graficzne, symboliczne. Odkrycie poszczególnych odniesień do różnych sfer kulturowych będzie umożliwiało odczytanie ukrytego sensu wypowiedzi, który bez wskazania kontekstu nie byłby możliwy do zrozumienia (Nijakowski, 2021, s. 98). Jak możemy zauważyć, zdania grammatyczne, które są umieszczane na plakatach podczas manifestacji, niejednokrotnie nie odpowiadają wprost intencji uczestników – ujawnia się tu odmienny aspekt illokucyjny. Będzie zatem dzięki temu możliwe odtworzenie stanowisk argumentacyjnych, które są wyrażane w formach właściwych dla manifestacji – krótkich, często symbolicznych, nieodnoszących się wprost do problemu, który jest przedmiotem protestu (Coupland, 1988, s. 4–5). Takie symboliczne znaczenie działań lub odczytywanie ich znaczenia z symboli to jeden z elementów zjawiska performatywności demokracji (Matynia, 2008). Z jednej strony odkodowanie znaczenia tych działań możliwe jest dzięki kompetencji kulturowej, z drugiej – konieczne jest podjęcie analizy dyskursu, którego elementem są wskazane wypowiedzi. Zostanie to dokonane w zgodzie z założeniami metody analizy dyskursu przy założeniu dominacji podejścia atomistycznego przy uwzględnieniu generalnego kontekstu intersubiektywnych działań oraz zarysowaniu kontekstów (Czyżewski, 2008, s. 23–24).

3. Wypowiedzi i konteksty: analiza komunikatów uczestników protestów związanych z prawami kobiet w Polsce

Obywatele Polski funkcjonują w określonych realiach kulturowych, dlatego jedną z ważnych sfer nawiązań jest odnoszenie się w wypowiedziach do kontekstów kulturowych, takich jak literatura czy sztuka. Innymi źródłami kontekstu umożliwiającymi na poprawne zrekonstruowanie argumentacji manifestujących mogą być historia, filozofia, nauka *in genere* czy prawo. Możemy mieć do czynienia z wypowiedziami obywateli, których intencją jest ostrzeżenie, prośenie, wskazywanie, radzenie, nawoływanie, żądanie, błaganie, obiecywanie, sprawozdawanie, obrażanie lub podburzanie. Analizując hasła pojawiające się przede wszystkim na transparentach prezentowanych podczas manifestacji, dochodzimy do wniosku, że można z nich odczytać, po umieszczeniu w odpowiednim kontekście, wskazane aspekty illokucyjne. Można też zauważyć, że jednym z aspektów perlokucyjnych wypowiedzi jest dążenie do wywołania nie tyle konkretnych zmian prawnych, ile określonych emocji w społeczeństwie. Kolejnym elementem, który warto mieć na uwadze, analizując poszczególne wypowiedzi, jest ich aspekt pozatekstowy, ujawniający się poprzez odwołanie do symboli graficznych czy kolorystycznych.

Liczną grupę wypowiedzi pojawiających się na plakatach podczas manifestacji stanowią nakazy i żądania. Jest to szczególnie sposób formułowania komunikatów performatywnych, wskazujących wprost na społeczną potrzebę dokonania określonych zmian prawnych. Ta grupa haseł niejednokrotnie przyjmuje także formę ogólnego sprzeciwu wobec sprawujących władzę.

W tym kontekście ważne jest zagadnienie dopuszczalności użycia wulgaryzmów w sferze publicznej. Z uwagi na szeroką dostępność i widoczność tworzonych wypowiedzi użycie tego typu wyrażen lub jego symboli (np. ***** ***) może budzić kontrowersje. Musimy jednak liczyć się z faktem, że wulgaryzm jest środkiem ekspresji oburzenia, niezadowolenia czy frustracji. Skoro takie emocje pojawiają się w społeczeństwie, to w konsekwencji również popularne staje się używanie wulgaryzmów jako elementów aktów komunikacji. Biorąc pod uwagę formę i społeczną funkcję manifestacji, także jako wyrazu oburzenia i silnego sprzeciwu, należy przeanalizować również takie wypowiedzi, które stanowią wyraz najsilniejszych emocji.

W czasie tak zwanego Strajku Kobiet lub Czarnego Protestu, pojawiały się komunikaty dotyczące potrzeby zasadniczej zmiany polityki dotyczącej regulacji płodności w Polsce. Problem ten dotyczył także generalnego braku poparcia dla sprawujących władzę. W czasie protestów w 2022 r. jednym z głównych postulatów był nakaz natychmiastowego zaprzestania ingerencji w przepisy dotyczące dostępności aborcji, a nawet znacznego ich zliberalizowania. Silny opór przeciwko sprawującym władzę wyrażany był w tym okresie przede wszystkim w haśle „Wypierdalać”. Pojawiały się także delikatniejsze alternatywny tego nakazu, m.in.: „Proszę sobie iść”, „Czem prędzej się wybierajcie”, „Zachęcamy do relokacji” czy „Umykajcie chyżo”.

Inny rodzaj pojawiających się wypowiedzi to hasła postulatory. Zaliczane do nich mogą być łagodniejsze formy haseł nakazujących i żądań, a więc propozycje, instrukcje i nawoływania. Postulat „Nic o nas bez nas!” jest historycznym nawiązaniem do konstytucji sejmowej z 1505 r., która potocznie jest nazywana Konstytucją *Nihil novi* – nic nowego. Co interesujące, nazwa ta nawiązuje do łacińskiej paremii *Nihil novi sine communi consensu* (Nic nowego bez zgody powszechnej społeczeństwa). Stanowi to więc postulat umożliwienia obywatelom równego i aktywnego uczestnictwa w stanowieniu prawa oraz możliwości wyrażenia opinii na temat projektowanych zmian. Wypowiedź ta w szczególności podkreśla postulowaną deliberatywność prawa i postrzeganie ogółu obywateli jako partnerów do dyskusji nad obowiązującymi powszechnie normami. Stanowi też nawoływanie do zaprzestania marginalizowania roli opinii publicznej. Tym samym uczestnicy manifestacji wyrażali swoją gotowość do uczestniczenia w dyskursie nad przemianami sfery prawnej i społecznej. Innym historycznym nawiązaniem pojawiającym się na transparentach podczas manifestacji jest wypowiedź „*Liberum veto*” lub „*Veto*” świadcząca o chęci powstrzymania określonych zmian prawnych. Nawiązuje ona do tradycji sejmu szlacheckiego, który mógł zostać zerwany przez choćby jednego z uczestników, wskazując, że przy wprowadzaniu zmian prawnych należy brać pod uwagę opinię społeczeństwa. Tego typu komunikaty są elementem także pewnego rodzaju motywu dyskursu, jakim jest wolność słowa, poszanowanie opinii obywateli, zakorzenione w przypadku Polski w motywach demokracji szlacheckiej. Podobny wydźwięk, choć przy odwołaniu do innych motywów, mają komunikaty „Zaden polityk nie ma prawa decydować o prawach kobiet” oraz „Żyję w wolnej Polsce. Mam wolny wybór”. Wymienione wypowiedzi są przykładami nawiązań kulturo-

wo-histerycznych i ich odczytanie jest możliwe dzięki znajomości kontekstu społeczno-historycznego, należy jednak zwrócić uwagę na to, że pojawienie się takich odwołań do sfery przeszłości jest także pewnego rodzaju tendencją dyskursu. Starając się określić aspekt illokucyjny tych stwierdzeń, należy zauważyć, że służą one nakłanianiu do zaprzestania określonego działania, sprzeciwianiu się wobec wprowadzanych zmian czy generalnie sposobu wykorzystywania regulacji prawnych.

Podobny wydźwięk może mieć wypowiedź „No women. No kraj”, będąca nawiązaniem do utworu wykonywanego przez Boba Marleya *No woman, no cry*, wskazująca na konieczność brania pod uwagę opinii kobiet, ze szczególnym uwzględnieniem kwestii dotyczących ich praw. Ciekawym zjawiskiem językowym jest tutaj wykorzystanie homonimu polsko-angielskiego „kraj” i „cry”. Podczas manifestacji niejednokrotnie wpisywano możliwość dokonania aborcji do katalogu podstawowych fundamentalnych praw człowieka. Przedstawiony transparent „All I want for christmas is women rights” za pomocą popkulturowego nawiązania do piosenki Mariah Carey *All I want for Christmas is you*, miał wskazywać na potrzebę uregulowania tej kwestii zgodnie z oczekiwaniami społecznymi, które były wyrażane podczas manifestacji. Nawiązuje także do trwającego okresu przedświątecznego, w którym odbywały się nasilone manifestacje. Z podobnym zjawiskiem mamy do czynienia w haśle „Girls just wanna have FUNdamental rights” („Dziewczyny po prostu chcą mieć podstawowe prawa”). Komunikat nawiązuje do piosenki Cyndi Lauper *Girls just want to have fun* (*Dziewczyny chcą się bawić*), jednak zabieg podkreślenia „FUN” („zabawa”) jako członu słowa *fundamental* wskazuje na coś zupełnie przeciwnego. Możemy więc dostrzec, że twórcom komunikatu chodziło o podkreślenie powagi sytuacji, w której się znaleźli, zwrócenie uwagi na dotykający ich problem. W przypadku powyższych komunikatów duże znaczenie, w kontekście illokucyjności, ma nakłanianie do przyjęcia podmiotowej perspektywy w formułowaniu praw kobiet.

Wiele spośród komunikatów miało na celu zwrócenie uwagi na problem uprzedmiotowienia kobiet. Możemy wśród nich wyróżnić m.in.: „Moja ciąża, moja broszka/prawo/sprawa/decyzja/wybór”, „Moje prawa nie są na receptę”, „Myślę, czuję, decyduję”. „Nasze cipki to nie wasza broszka” – będące jednocześnie nawiązaniem do popularnego elementu biżuterii byłej premier Beaty Szydło, a także „Moja pusia nie Jarusia”, co w szczególności ilustruje różnicę podejścia obu stron konfliktu: rządzących o konserwatywnych poglądach i manifestujących, którzy z dużą kreatywnością w prześmieszny sposób wyrażali swój aktywizm. Innymi hasłami były: „Nie dla barbarzyństwa wobec kobiet”, „Nie dla terroru, tak dla wyboru”, „Nie dla torturowania kobiet”, stanowią one wyraz potępienia dla prowadzonej polityki i zmian w prawie. Wspólnym mianownikiem powyższych komunikatów jest stanowisko, że podmiotem, który ma decydować o skorzystaniu z możliwości dokonania aborcji, powinna być kobieta, która jest podmiotem prawa. Jednocześnie wskazywano na potrzebę podmiotowego, a nie przedmiotowego traktowania kobiet. Warto tutaj odwołać się także do hasła „Zachowaj dystans od mojej macicy”, które również nawiązuje do społecznego kontekstu ograniczeń pandemicznych związanych

z wirusem COVID-19, jednocześnie postulując bardziej liberalne podejście do przepisów związanych z aborcją.

Wśród haseł pojawiających się na plakatach manifestujących obywateli, możemy wyróżnić grupę wypowiedzi, które znając szerszy kontekst społeczno-polityczny, należy odczytywać jako wskazanie pewnej perspektywy obywateli i ich opinii na określony temat. Te hasła mogą przyjmować różną formę performatywną, na przykład rady, ostrzeżenia i sprawozdania. Interesującym przykładem jest komunikat „Podmiot nie zgadza się z orzeczeniem”, którego odczytanie może przyjmować co najmniej dwie formy, w zależności od tego, jaki aspekt wypowiedzi uznamy za bardziej znaczący. Hasło nawiązuje (1) do zasad gramatycznych języka polskiego, które wskazują, że w zdaniu gramatycznym wymagana jest zgodność podmiotu oraz orzeczenia¹⁰. Transparent ten pojawił się na manifestacjach dotyczącego wyroku TK. Możliwe jest więc odczytanie wypowiedzi jako komunikatu: obywatele nie zgadzają się z wyrokiem TK. Ponadto przez (2) opozycję podmiot–przedmiot ten postulat manifestacyjny ma na celu ukazanie niezadowolenia z przedmiotowego traktowania obywateli. Komunikat jest jednocześnie przedstawieniem wniosku o podmiotowe traktowanie obywateli oraz wskazuje na potrzebę wyrażenia przez nich sprzeciwu stosunku do zapadłego orzeczenia.

Kolejne wypowiedzi wskazujące na potrzebę uwzględnienia opinii publicznej w decyzjach dotyczących prawodawstwa stanowią rodzaj nawoływania do zmiany perspektywy oraz rewaluacji celów: „To nie kompromis, to kompromitacja”, „Nie jestem za aborcją. Jestem za wolnym wyborem”, „Kobiet prawa, wspólna sprawa”, „Kobieta to też człowiek”, „Kobiety nie ryby swój głos mają”. Są one próbą zwrócenia uwagi na opinię obywateli, że tak szczególne działanie jak przerwanie ciąży nie powinno być przedmiotem decyzji organów państwowych, a podmiotów, na które ta decyzja bezpośrednio oddziałuje. Wypowiedzi wskazują na chęć i konieczność ponoszenia konsekwencji własnych decyzji, jednak takich podejmowanych zgodnie z własnymi poglądami i uczuciami.

Podobny wydzźwięk mają wypowiedzi takie jak: „Moje ciało – mój wybór”, „Prawo moralne we mnie”. Ostatnie z wymienionych w oczywisty sposób nawiązuje do myśli Immanuela Kanta „Niebo gwiaździste nade mną, prawo moralne we mnie”, stanowi więc nawiązanie kulturowe poprzez odniesienie się do filozofii i imperatywu kategorycznego Kanta, czyli, w najprostszym ujęciu – postulatu, by postępować według zasad, które chcielibyśmy, by stały się prawem powszechnie obowiązującym. Widoczne jest, że odczytanie takiego napisu poza kontekstem odnoszącym się do moralności w ujęciu filozoficznym może pokazywać na przykład egoizm manifestujących, tymczasem odwołuje się do pewnych założeń dotyczących wolności wyboru i moralności.

Jednym z najpopularniejszych nawiązań literackich było hasło „Annuszka już rozlała olej” lub jego wyzywająca modyfikacja „Annuszka już grzeje olej”. Transparent nawiązujący do powieści *Mistrz i Małgorzata* Michaiła Bułhakowa, wskazujący na rozpoczęcie pewnego ciągu wydarzeń, które mu-

¹⁰ Do tego hasła nawiązuje Szreder (2021, s. 57–61).

szą nastąpić. Odwołując się do treści *Mistrza i Małgorzaty*, możemy zwrócić uwagę, że jest to swoista zła wróżba. Zgodnie z przepowiednią, którą od Wolanda usłyszał Michaił Berlioz, spotka go śmierć przez ucięcie głowy. Symbolem rozpoczęcia biegu tragicznych wydarzeń jest rozlanie oleju na torach tramwajowych. Przepowiednia zostaje dopełniona stwierdzeniem: „Dlatego [...] że Annuszka już kupiła olej słonecznikowy, i nie dość, że kupiła, ale go już nawet rozlała. Tak więc zebranie się nie odbędzie” (Bułhakow, 1990, s. 16–17). Wskazuje to, że doszło już do wypełnienia nieodwracalnej okoliczności, jakim w przypadku śmierci Berlioza było rozlanie oleju na torach tramwajowych, na której to plamie poślizgnął się, a przejeżdżający tramwaj odciął mu głowę. Rozlanie oleju jest więc czynnikiem, który rozpoczyna fatalny dla bohatera bieg wypadków. Hasło umieszczone na transparencie może być z pozoru niezrozumiałe, jednak dzięki odczytaniu go w kontekście kulturowym pokazuje chęć doprowadzenia do zmian na scenie politycznej. Wskazując jednocześnie na przekroczenie pewnej granicy, które jest już nieodwracalne. Może to symbolizować rozpoczęcie bardziej intensywnych działań kontrolnych przez poszczególnych obywateli względem władzy lub stanowić wróżbę potrzeby pozbawienia reprezentantów legitymacji do działania z powodu utraty zaufania przez obywateli. Ważnym elementem jest tutaj pokazanie oporu wobec zapadłych już decyzji, przy jednoczesnym zwróceniu uwagi na fakt, że w opinii strajkujących utrata legitymizacji już doszła do skutku i nic nie może jej powstrzymać.

Warto zwrócić uwagę także na symbol powszechnie kojarzony z manifestacjami w ramach Strajku Kobiet – błyskawicę/piorun, która stała się samodzielnie używanym środkiem wyrazu emocji, takich jak oburzenie, gniew i frustracja (Krzywik, 2021, s. 115–116). Niejednokrotnie symbolika ta była wykorzystywana także w hasłach odnoszących się do konieczności manifestowania, np. „Prognoza pogody na dziś: burza z piorunami”. Podobnym symbolem, który oderwał się od wypowiedzi, był metalowy wieszak symbolizujący podziemie aborcyjne. Miał on zwracać uwagę na możliwe tragiczne konsekwencje ograniczania dostępu do legalnych metod przerywania ciąży.

Część wypowiedzi może mieć charakter wyrażający błagania dotyczące wysłuchania opinii społecznej, a także wzięcia jej pod uwagę w czasie stanowienia prawa. Wyrażają one potrzebę nie tylko wskazywania na własne stanowisko publicznie, lecz także potrzebę bycia usłyszanym i są pewnego rodzaju odpowiedzią na marginalizację opinii społeczeństwa dotyczącą szczególnie wrażliwych kwestii. Wyróżniamy tu m.in.: „Boję się żyć w tym kraju”, „Bóg dał nam wolną wolę, kim jesteście, że chcecie nam ją odebrać? Faryzeusze!”, „Państwo ma chronić, a nie gwałcić”.

Podczas protestów i manifestacji pojawiały się także wypowiedzi wskazujące z jednej strony na zmęczenie, z drugiej zaś – na wyraźną społeczną potrzebę okazania sprzeciwu w stosunku do nieakceptowalnych, w ujęciu manifestujących, zmian prawnych. Wypowiedzią o podobnym wydźwięku jest np. hasło „Introwertycy tu są. Jest źle” pokazujące, że istnieje powszechna społeczna potrzeba uczestniczenia w manifestacjach i wyrażania negatywnej opinii, na-

wet mimo niechęci do formy oporu, jakim jest masowy protest. Innym hasłem wskazującym na potrzebę udziału w protestach z uwagi na chęć ochrony własnych przekonań moralnych jest „Chcę do domu, ale imperatyw kategoryczny mi nie pozwala”. Ostatnie hasło jest kolejnym nawiązaniem do wspomnianej już filozofii Kanta. Wskazuje to również na szczególny sposób zaangażowania emocjonalnego osób wyposażonych w pewne kompetencje kulturowe. Dlatego odczytanie intencji i odtworzenie argumentacji manifestujących nie zawsze są łatwe, a komunikaty nie muszą być prezentowane w oczywisty sposób. Innymi komunikatami nawiązującymi do problemów moralnych mogą być: „Szukam lekarza bez sumienia” lub „Chcemy lekarzy nie misjonarzy”. Wskazuje on, że sprzeciw wobec decyzji prawodawczych lub orzecznictwa, jak w przypadku dostępności aborcji w Polsce, może skutkować potrzebą przełamania standardów moralnych.

Poprzez manifestacje obywatele niejednokrotnie okazują swoje zainteresowanie sprawami publicznymi oraz często w symboliczny sposób swoje reakcje dotyczące projektowanych zmian lub postulaty *de lege ferenda*. Postawy obywateli mogą być wyrażane na rozmaite sposoby: jako prośby, nakazy lub zakazy, poprzez nawiązania do kultury wysokiej lub masowej czy historii. Wypowiedzi często są obrazoburcze, wulgarne, co ma stanowić odbicie emocjonalnego podejścia do życia społecznego. I choć protesty i manifestacje nie są zjawiskiem nowym, to przez przemiany społeczne – globalizację, zmiany w strukturze społecznej, zmiany w sferze używanego języka, są one niejednorodne. Niektóre spośród nich oparte są na symbolach (np. wieszak, błyskawica czy flaga), inne odwołują się do dzieł artystycznych (*Mistrz i Małgorzata*), kolejne przykłady są wulgarne lub w wyraźny sposób unikają użycia wulgaryzmów publicznie (np. „Umykajcie chyżo”). W każdym z przytoczonych przypadków do zrozumienia sensu i celu manifestacji oraz odtworzenia argumentacji jej uczestników niezbędne jest odwołanie do kontekstu kulturowego.

Mimo niekonwencjonalnej formy uczestniczenie w demokracji poprzez protestowanie może być uznane za czynnik wskazujący na rosnącą świadomość społeczną czy dostrzeganą w społeczeństwie potrzebę zmian. Można to odczytywać jako element na drodze do stworzenia społeczeństwa obywatelskiego, które aktywnie uczestniczy w procesach społecznych (Korolczuk, 2017, s. 6–7).

IV. WNIOSKI: WYPOWIEDZI PODCZAS MANIFESTACJI – NIEFORTUNNE PERFORMATYWY CZY *PERFORMANCES*?

Odwołując się do założeń udanej wypowiedzi performatywnej, możemy zastanowić się, czy przytoczone wyżej wypowiedzi obywateli w czasie manifestacji można zaliczyć do tej kategorii. Manifestowanie bowiem nie jest idealnym przykładem wypowiedzi performatywnej w kontekście teorii Austina i Searle’a. Należy jednak wziąć pod uwagę, że odbywa się podczas

protestu – wśród zgromadzonego zbiorowiska osób w pewnych szczególnych okolicznościach. Pozwala to uznać, że jest spełniony warunek istnienia pewnej konwencjonalnej procedury, na którą składają się określone okoliczności i podmioty (w tym przypadku zbiorowość podmiotów). Choć wypowiedane w czasie manifestacji słowa nie są objęte tą procedurą – są uzależnione od okoliczności, jednak składają się na nie pewne dające się wyróżnić wcześniej grupy wypowiedzi: nakazy, sprawozdania, prośby, groźby, błagania itd. Trudno jednak określić, czy procedura manifestowania została wykonana poprawnie, w zupełności, a w szczególności czy przyniosła określone następstwa. Możemy zatem uznać, że kategoria performatywności jedynie w części znajduje odniesienie do wypowiedzi padających w czasie protestów i zapisywanych na transparentach. Dodatkowo, co zostało przedstawione podczas analizy konkretnych wypowiedzi, nie są to performatywy bezpośrednie, a wymagające odtworzenia i analizy szerszego dyskursu czy zbioru intersubiektywnych działań (Pytel-Pandey, 2012, s. 152). Mamy więc do czynienia ze szczególną grupą pośrednich performatywnych aktów mowy, które według wytycznych filozofii Austina (1993, s. 567) są niefortunnymi performatywami.

Manifestacje mogą mieć różnorodne podstawy faktyczne i dotyczyć zróżnicowanych problemów o charakterze społecznym, wypowiedzi obywateli trudno jest więc określić abstrakcyjnie jako prawdziwe lub fałszywe. Choć niejednokrotnie uczestnicy manifestacji wypowiadają się, wskazując na fakty o podłożu naukowym lub odwołując się do kontekstu kulturowego. Warto jednak zwrócić uwagę na performance'owy charakter wystąpień manifestacyjnych, a więc zwrócenie uwagi na podmiotowość protestujących między innymi przez artykułowane komunikaty oraz przejście do działania (Domańska, 2007, s. 48–61). To właśnie te dwa aspekty leżą u podstaw udziału w protestach. Można ich upatrywać w przytaczanych wypowiedziach, wskazujących na konieczność manifestowania z uwagi na indywidualne przekonania moralne uczestników (np. „Chcę do domu, ale imperatyw kategoryczny mi nie pozwala”). Taki rodzaj szczerości jest bezprecedensowy w stosunku do innych form udziału w mechanizmach demokratycznych. Jeżeli zaś chodzi o aspekt legitymacji i słuszności obywateli do wyrażania stanowiska w sprawach publicznych, jest on formalnie gwarantowany przez art. 57 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej¹¹ oraz ustawę z 24 lipca 2015 r. – Prawo o zgromadzeniach¹², jednak samo uprawnienie obywateli do wypowiadania się na tematy społeczno-polityczne i prawne wynika z demokratycznego charakteru ustroju oraz jego deliberatywnego charakteru.

Wypowiedzi te charakteryzują jednak: bezprecedensowa forma, odwołująca się do języka potocznego lub rozmaitych symboli i kontekstów kulturowych, oraz szczerość i potrzeba wyrażania poglądów w ramach zgromadzenia. Warto

¹¹ „Art. 57 Każdemu zapewnia się wolność organizowania pokojowych zgromadzeń i uczestniczenia w nich. Ograniczenie tej wolności może określić ustawa”, Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. 2009, Nr 114, poz. 946.

¹² Ustawa z 24 lipca 2015 r. – Prawo o zgromadzeniach Dz. U. 2022, poz. 1389.

także zauważyć, że samo gromadzenie się jest wartością z punktu widzenia potencjału dla rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. Stanowi ono niewątpliwie wyraz potrzeby i chęci aktywnego uczestniczenia w życiu społecznym, także w sferze prawnej, to zaś może stanowić element wzrostu świadomości prawnej, ekonomicznej czy społeczno-politycznej obywateli. Ponadto mamy do czynienia z wysoką globalizacją, pojawieniem się Internetu, mediów społecznościowych, przemianami mediów masowych, które wpływają na sposób komunikowania postaw, obaw czy postulatów.

Zaangażowanie obywateli może zatem przyjmować różne wymiary. Koncepcja demokracji deliberatywnej czy komunikacyjności w procesie demokratycznym jest podstawą kształtowania wśród obywateli opinii na tematy społeczno-prawne. Jednak w przypadku manifestacji ulicznych nie mamy do czynienia z komunikacją *sensu stricto*. Dyskurs, którego uczestnikami są manifestujący, jest rozproszony. Mimo skupienia wokół jednego lub kilku powiązanych problemów widzimy tutaj szereg niezależnych wypowiedzi. Manifestacjom ulicznym daleko więc do formy dialogicznej, jest to raczej spolaryzowany, multicentryczny dyskurs, w którym argumentacja merytoryczna ma charakter rozproszony. Można ją odczytać dzięki znajomości kontekstów kulturowych i prawnych, w których funkcjonuje manifestująca społeczność. Należy więc poddać pod rozwagę, czy koncepcja komunikacyjności jako jedyna dostarcza kategorii umożliwiających opisanie współczesnych zjawisk.

Formy, jakie współcześnie przyjmuje aktywizm obywateli, różnią się od tradycyjnego w demokracji przedstawicielskiej korzystania z czynnego prawa wyborczego. Dodatkowo sposób „mierzenia” aktywności czy bierności obywateli przez badanie statystyk dotyczących udziału w wyborach lub referendach nie sprawdza się współcześnie (Rosanvallón, 2011, s. 4). Znaczące może okazać się jednak rozszerzenie postrzegania demokracji także o aspekt negatywny. Przez pryzmat założenia, że legitymacja władzy płynie ze społecznego poparcia dla jej decyzji, możemy dostrzec, że jest to sfera przejawiająca duży potencjał angażowania obywateli. Potrzeba kontroli sprawujących władzę w państwie wynika z budowania i weryfikowania społecznego zaufania do nich. Z perspektywy obywateli jako uczestników sfery publicznej celem aktywności jest realne uczestnictwo w deliberacji nad treścią obowiązującego prawa, które realizuje się także przez mechanizmy kontroli sprawujących władzę, wśród których zauważalną rolę odgrywa manifestowanie. Można zatem dostrzec w nich elementy performatywności, choć niebędące realizacją założeń Austina lub Searle’a, lub też peryperformatywności manifestacji jako elementu funkcjonowania społeczeństwa w demokracji.

Bibliografia

- Augustyniak, M. (2017). *Czarny Protest – antropologiczna analiza zrywu społecznego polskich kobiet* [niepublikowana praca magisterska, Uniwersytet Warszawski]. Repozytorium Centrum Otwartej Nauki. <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/18311/3002-MGR-KU-WOK-91051112585.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

- Austin, J. L. (1993). *Mówienie i poznawanie. Rozprawy i wykłady filozoficzne* (B. Chwedeńczuk, tłum.). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Baluch, W. (2017). Peryperformatyka. W: E. Bal i D. Kosiński (red.), *Performatyka: terytoria* (s. 181–189). Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bulhakow, M. (1990). *Mistrz i Małgorzata* (A. Drawicz, tłum.). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Coupland, N. (1988). Introduction: Towards a stylistics of discourse. W: N. Coupland (red.), *Styles of discourse* (s. 1–19). Croom Helm.
- Czyżewski, M. (2008). Elementy i całości. O niektórych dylematach analizy dyskursu. W: A. Horolets (red.), *Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii* (s. 19–29). Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Czyżewski, M., Otrocki, M., Piekot, T., i Stachowiak, J. (2017). Wprowadzenie. W: M. Czyżewski, M. Otrocki, T. Piekot i J. Stachowiak (red.), *Analiza dyskursu publicznego. Przegląd metod i perspektyw badawczych* (s. 9–27). Wydawnictwo Akademickie SEDNO.
- Domańska, E. (2007). „Zwrot performatywny” we współczesnej humanistyce. *Teksty Drugie*, 5, 48–61.
- Dziergawka, A. (2021). Prawna ochrona życia dziecka poczętego w aspekcie prawa kobiety do aborcji – glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 22.10.2020 r. (K 1/10). *Palestra*, 66(5), 96–113. <https://palestra.pl/pl/czasopismo/wydanie/5-2021/artukul/prawna-ochrona-zycia-dziecka-poczego-w-aspekcie-prawa-kobiety-do-aborcji-glosa-do-wyroku-trybunalu-konstytucyjnego-z-22.10.2020-r.-k-1-20>
- Frąckowiak-Sochańska, M., Zawodna-Stephan, M., Żurek, A., Brzozowska-Brywczyńska, M., i Nymś-Górna, A. (2022). Wstęp: Socjologiczne spojrzenie na Strajk Kobiet. *Studia Socjologiczne*, 1(244), 5–7. <https://doi.org/10.24425/sts.2022.140593>
- Garlicki, L. (2019). Constitutional Court and politics: The Polish crisis. W: C. Landfried (red.), *Judicial power* (s. 141–162). Cambridge University Press.
- Grzebyk, P. (2021). Ogólnopolski Strajk Kobiet, aborcja i prawo do strajku. *Państwo i Prawo*, 76(8), 184–185.
- JK (2021, 29 stycznia). Najlepsze hasła na transparentach. Te banery to prawdziwe MEMY ulicy i hity internetu. Pomysłowe slogany na protest. *Polska Times*. <https://polskatimes.pl/najlepsze-hasla-na-transparentach-te-banery-to-prawdziwe-memy-ulicy-i-hity-internetu-pomyslowe-slogany-na-protest/ar/c15-15263946>
- Kloch, Z. (2022). Hasła Strajku Kobiet i języki wernakularne. *Pamiętnik Literacki*, 113(1), 117–130. <https://doi.org/10.18318/pl.2022.1.12>
- Korolczuk, E. (2017). *Spółczesność obywatelskie w Polsce – kryzys czy nowe otwarcie?* (Seria Analizy). Instytut Studiów Zaawansowanych. <https://krytykapolityczna.pl/kraj/spoleczenstwo-obywatelskie-w-polsce-kryzys-czy-nowe-otwarcie/>
- Korolczuk, E., Kowalska, B., Ramme, J., i Snochowska-Gonzalez, C. (red.). (2019). *Bunt kobiet. Czarne Protesty i Strajki Kobiet*. Europejskie Centrum Solidarności. <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/18107>
- Kosofsky Sedgwick, E. (2015). Wokół tego, co performatywne: performatywne okolice w dziewiętnastowiecznych narracjach (T. Bilczewski i A. Kowalcze-Pawlik, tłum.). *Didaskalia*, 129, 24–36.
- Kreatywność protestujących nie zna granic. Hasła na transparentach to kopalnia złota – WP Książki*. (2020, 29 października). <https://ksiazki.wp.pl/kreatywnosc-protestujacych-nie-zna-granic-hasla-na-transparentach-to-kopalnia-zlota-6569857190284064a>
- Krzywyk, A. (2021). Dekodowanie komunikatów wizualnych sztuki protestów przeciwko zaostrzeniu praw aborcyjnych w Polsce. *Dyskurs i Dialog*, 1(7), 111–124. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5040797>
- Kurosz, K. (2021). Wypowiedź symboliczna na ubraniu jako instrument ekspresji własnej osobowości (kiedy błyskawica przestaje być błyskawicą?). *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 3(153), 5–54.
- Matynia, E. (2008). *Demokracja performatywna*. Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.
- Nijakowski, L. M. (2021). Kim jest Anuszka? Strategie dyskursywne tekstów na transparentach w czasie protestów po wyroku Trybunału Konstytucyjnego w 2020 roku. *Dyskurs i Dialog*, 7(1), 95–109. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5040767>
- Nowak, L. (1968). Performatywy a język prawny i etyczny. *Etyka*, 3, 147–158.

- Pałuszyńska, E. (2010). Analiza tekstu jako zdarzenia komunikacyjnego. *Acta Universitatis Lodziensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców*, 17, 157–165. <https://bibliotekanauki.pl/articles/680106>
- Pytel-Pandey, D. (2012). Dyrektywne akty mowy realizowane jako akty pośrednie. *Acta Universitatis Wratislaviensis. Slavica Wratislaviensia*, 156, 151–156. <https://wuw.pl/swr/article/view/4125>
- Pyziak-Szafnicka, M. (2020). Trybunał Konstytucyjny á rebours. *Państwo i Prawo*, 75(5), 25–45.
- Rakowska-Trela, A. (2021). Wyrok czy „niewyrok”. Głosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 22.10.2020 r., K 1/20, dotyczącego możliwości przerywania ciąży. *Przegląd Sądowy*, 6, 106–118.
- Rosanvallon, P. (2011). *Kontrdemokracja. Polityka w dobie nieufności* (A. Czarnačka, tłum.). Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.
- Ruta, P. (1995). Wybrane aspekty filozoficzne teorii wypowiedzi performatywnych. *Roczniki Filozoficzne*, 43(1), 117–137. <https://www.jstor.org/stable/43408042>
- Searle, J. R. (1980). *Czym jest akt mowy?* (H. Buczyńska-Garewicz, tłum.). *Pamiętnik Literacki*, 71(2), 241–248.
- Searle, J. R. (1987). *Czynności mowy* (B. Chwedeńczuk, tłum.). Wydawnictwo Pax.
- Słownik języka polskiego PWN*. (b.d.-a). Demonstracja. Pobrane 10 marca 2024, z: <https://sjp.pwn.pl/sjp/demonstracja;2554651.html>
- Słownik języka polskiego PWN*. (b.d.-b). Manifestacja. Pobrane 10 marca 2024, z: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/manifestacja.html>
- Słownik języka polskiego PWN*. (b.d.-c). Protest. Pobrane 10 marca 2024, z: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/protest.html>
- Suchomska, J., i Urzędowska, D. (2021). Działania protestacyjne strajku kobiet w ujęciu teorii nowych ruchów społecznych. *Dyskurs i Dialog*, 7(1), 9–22. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5040790>
- Szreder, K. (2021). Podmiot i orzeczenie. W: P. Kosiewski (red.), *Język rewolucji* (s. 57–60). Fundacja im. Stefana Batorego.
- Wysocki, G. (2020, 29 października). Strajki kobiet. 100 najlepszych haseł z protestów. *Gazeta Wyborcza*. <https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,26458584,jarek-tak-naprawde-lubi-kobiety-ale-nie-wie-jak-zagadac-100.html>